

Maantiede yliopistojärjestelmän muutoksessa: kokemuksia Oulun yliopistosta

Perttu Vartiainen (2005) kommentoi joitakin vuosia sitten *Terrassa* suomalaisen maantieteen kehitystä. Hän kiinnitti huomiota siihen, että maantieteilijät näyttivät menestyvän parhaiten akateemisen yhteisön ja yhteiskunnan vuorovaikutuspinoilla ja joskus myös tieteiden välisessä vuorovaikutuksessa. Rehtorin tehtävässä eri alojen kehitystä seurannee-

na hän saattoi myös todeta, että suomalaisen ”huipputieteenteon” näkökulmasta maantieteen asema ei ole mitenkään vahva. Esimerkkinä hän mainitsi, että ”maantieteestä ei ole esimerkiksi noussut esiin yhtään tutkimuksen huippuyksikköä tai akatemia-professoria” (s. 56). Hän kysyikin retorisesti, ”onko niin, että me institutionaalisen maantieteen enem-

mistön edustajat olemme tyytyneet maakuntasarjan tai korkeintaan mestiksen menestykseen” (s. 56). Vartiainen jatkoi, että ”[a]livan ylemissä sarjoissa meiltä edellytettäisiin ilmiselvästi teoreettisten valmiuksiemme ja menetelmiemme hiomista edelleen”.

Kirjoituksensa lopussa Vartiainen havainnoi, kuinka kansainvälistyminen ja erikoistuminen ovat muotisansoja suomalaisessa yliopistolaitoksessa. Hän kysyikin, onko maantieteellä sellaista vahvaa perustaa, josta erikoistua. Vartiaisen kysymys haastaa myös maantieteilijöiden perinteisen, sisäänpäin katsovan määritelmän alastaan. Sen mukaanhän maantiede on sitä, mitä maantieteilijät tekevät. Yliopistomaailman nykytilanteessa on kysyttävä, riittääkö tämä määritelmä jatkosakin vai tarvitaanko jotakin muuta. Toisaalta voidaan perustellusti kysyä myös, mikä on maantieteilijöiden tuleva asema omien tekemistensä määrittäjänä, vai tulevatko alan ulkopuoliset tahot ja hallinnolliset rakenteet määrittelemään näitä toimia yhä enemmän? Pohdin tässä kirjoituksessa edellä mainittuja kysymyksiä yleisesti sekä erityisesti Oulun yliopiston maantieteen laitoksen näkökulmasta.

Maantiede muutoksessa

Maantiede, niin kuin kaikki muutkin tieteenalat, ovat olleet koko olemassaolonsa ajan osa laajempaa akateemista tiedontuotannon järjestelmää, jota luonnehtii jatkuva muutos. Sekä Euroopassa että muualla maailmassa tiedontuotanto on tänä päivänä rakentunut osaksi globalisoituvaa uusliberaalia maailmanjärjestystä ja ”tietotaloutta”. Muutokset tiedontuotannon järjestelmässä ovat myös haaste maantieteen mahdollisuuksille säilyttää alan traditioiden ja näkökulmien monipuolisuus, jota on usein pidetty Vartiaisen mainitsemana alan vahvana perustana.

Maantieteilijä Eric Sheppardin (2003) mielestä yliopistojen uusliberalisoituminen merkitsee sitä, että akateemista tietoa ja tiedontuotantoa käsitellään yhä enemmän tavaranäkökulmalla, jonka arvo määrittyy markkinoilla. Useissa maissa vallitseva (julkisen) sektorin tiukka taloudenpito ja suoranainen ahdinko merkitsevät yliopistojen resurssien supistumista ja samalla lisääntyvää painetta hankkia ulkopuolista rahoitusta eri lähteistä. Yliopistot eivät ole enää pelkästään merkittäviä kansallisia instituutioita: uusliberaalin logiikan mukaan ne ”kilpailevat” globaaleilla markkinoilla ja yliopistojen arvo punnitaan vuosittain erilaisilla ranking-listoilla, joita erityisesti yliopistojen johto ja mediat seuraavat innokkaasti. Paikallisesti yliopistot toimivat taas yhä useammin osana erilai-

sia kehittämisverkostoja, joissa akateeminen vapaus ja yritysmaailman pelisäännöt sekoittuvat. Edelleen ajatellaan, että sekä globaalit että paikalliset paineet ”pakottavat” yliopistot – sekä yliopistojen johdon että varsinaisen tulosta tekevän henkilökunnan – kilpailemaan parantaakseen asemaansa tai säilyttääkseen sen näillä markkinoilla. Laitosten tasolla tilanne on samanlainen. Bourdieulaisittain (1975) ajatellen tähän toimintaan kuuluvat päätökset, investoinnit ja olemassa olevien pääoman lajien hyödyntäminen ja voimistaminen.

Edellä mainitut tendenssit voidaan ajatella myös laajemmin eräänlaisena vallankehänä, jossa kietoutuvat yhteen globaali poliittinen talous, yliopistomaailman globalisoituminen, valtion ja erilaisten ylikansallisten organisaatioiden (esim. OECD:n) ohjaava rooli, erilaisten politiikkakäytäntöjen ja toimintamallien siirtyminen maasta toiseen (*policy transfer*), uusliberalistinen kilpailua ja yksilöllistymistä korostava rationaliteetti, yritysmaailman painottava akateeminen kapitalismi, arviointi- ja ranking-kulttuurien yleistyminen (pääasiallisena välineenä Thomson Reutersin sitaatio-tietokannat ja lehtien *impact factor*-arvot), vaatimukset kansainvälistymisestä sekä englanninkielen hegemoninen asema julkaisukielenä. Tämä kehä ehdollistaa myös tutkijoiden subjektiviteettia siten, että he alkavat nähdä itsensä eräänlaisina ”yrittäjinä”, joiden menestys tai menestymättömyys on heidän omassa käsissään (Paasi 2014). Nämä muutokset haastavat sekä uusien sukupolvien mahdollisuudet astua tieteenalalle entisillä keinoilla (esim. ”kansalliset vs. kansainväliset julkaisukulttuurit”) että yliopistojen aseman tiedontuotannossa (vrt. Sheppard 2013). Korkeimpien akateemisten tutkintojen voimakas lisääntyminen ja julkaisuprofiilien yleinen eriytyminen johtavat siihen, että yhä harvemmat tutkijat voivat lopulta sijoittua pysyvästi yliopistomaailmaan.

On tärkeää huomata, että tieto ei ole aikaansaannos, jota voidaan arvioida irrallaan tiedon tuotannosta, sen kiertokulusta ja käytöstä. Tiedontuotantoon liittyvät valtasuhteet ovat epätasaisia ja ne ovat rakentuneet sekä tiloissa, joissa tietoa tuotetaan, jaetaan ja kulutetaan, että niiden välillä. Tiedon kiertokululla on aina myös suuntansa: hegemoninen tieto liikkuu yleensä keskuksista periferiaan, ja tätä kehitystä vahvistaa ”kirjoittamisen tilojen” (*writing spaces*) hierarkia sekä englannin kielen voimistuva merkitys tieteellisessä kommunikaatiossa. Myös keskuksat ja periferiat ovat itsessään heterogeenisiä ja hierarkkisia valtasuhteiden näkökulmasta katsottuna. Valtasuhteet eivät ole kuitenkaan pysyviä: niitä voidaan tiet-

tyyn rajaan saakka vastustaa ja muovata (Paasi 2014).

Maantiede Oulun yliopistossa

Pohdin seuraavassa Vaasan Maantieteen päivien paneelia varten asetettuja teemoja Oulun yliopiston maantieteen laitoksen näkökulmasta. Samalla yritän suhteuttaa niitä edellä kuvattuun toimintaympäristön muutokseen.

Tutkimus ja julkaiseminen

Opetusministeriön päämäärien mukaisesti suomalaiset yliopistot (tai pikemminkin niiden johto) määrittelevät nykyisin omat tavoitetasonsa tutkimus- ja julkaisutoiminnassa, ja niitä kannustetaan profiloitumaan ja etsimään omia vahvuuksiaan. Nykytilanteessa osa yliopistoista pyrkii olemaan ensisijassa ”kansainvälisen tason tutkimusta” tekeviä yliopistoja tai ”eurooppalaisia huippuyliopistoja”, osa on taas lähtenyt liikkeelle selvemmin alueellisesta tehtävästä.

Oulun yliopiston johto on määritellyt uudessa strategiassaan, että yliopiston tavoitteena on olla vuonna 2020 tuloksellinen ja kansainvälisesti vetovoimainen tiedeyliopisto, jonka menestys perustuu kansainvälisesti korkeatasoiseen tutkimukseen ja verkostoituneeseen toimintatapaan. Velvoite toteuttaa tämä tavoite kohdistuu tietysti laitoksiin ja viime kädessä yksittäisiin tutkijoihin. Myös Oulun yliopiston maantieteen laitoksella on erilaisia tutkimustavoitteita, joita voidaan edelleen kuvata OECD:n perinteisen tutkimustyyppien luokituksen avulla – siis jakamalla tutkimustyö perus- ja soveltavaan tutkimukseen sekä kehittämistyöhön. Jako on vain analyttinen, sillä nämä kategoriat eivät sulje toisiaan pois. Joka tapauksessa näistä osin päällekkäisistä toimintakentistä syntyvät erilaiset tutkimus- ja julkaisustrategiat.

Laitoksen yleinen strategia on vuosien varrella siirtynyt korostamaan kansainvälistä julkaisutoimintaa. Ei silti ole mielekäästä ajatella, että jokaisen pitäisi tehdä kaikkea, siis urakoida ”laadukkaita” kansainvälisiä julkaisuja ja samaan aikaan osallistua ”kansallisiin keskusteluihin”. ”Kansalliset keskustelut” tosin näyttävät maantieteen osalta miltei tyystin kadonneen kansainvälistymisen myötä, vaikka *Terrassakin* näkyy vielä silloin tällöin poleemisia kirjoituksia, joissa normatiivisesti kerrotaan, mitä olisi ”oikea maantiede”, mitä maantieteilijöiden pitäisi tehdä tai miten heidän tulisi julkaista. Osaltaan tämä näyttää olevan myös sukupolvikysymys: vanhempi (ihmismaantieteen edustajien) sukupolvi julkaisi – jos ylipäätään julkaisi – pitkään suomen kielellä. Kansainvälisyys-

den vaatimus ja uusi englanninkielinen julkaisukulttuuri voivat tuottaa suurta ahdistusta tai huolta oman tutkimusprofiiliin asemasta uusien vaatimusten kentässä. Silti nuorempi tutkijapolvi näyttää olevan selvästi kansainvälisemmin suuntautunut kuin edeltäjänsä. Luonnonmaantieteessä kansainvälinen julkaiseminen näyttää olleen aina selkeämpi tavoite.

Suomalaisen maantieteellisen tutkimuksen tulevaisuus ja yliopistojen uusi rahoitusmalli

Suomalainen maantieteellinen tutkimus on tänä päivänä kansainvälisesti näkyvämpää kuin aikaisemmin. Suomalaismaantieteilijät – niin luonnon kuin ihmismaantieteessäkin – julkaisevat usein kirjoituksiaan arvostetuissa lehdissä. Heidän tutkimuksiinsa viitataan useammin kuin ennen, mikä kertoo siitä, että tutkimuksilla on myös kiinnostunut yleisö. Luonnonmaantieteessä ryhmissä tapahtuva julkaiseminen näyttää olevan vallitseva piirre, ihmismaantiede on taas edelleen selkeämmin ”yksilölaji”. Kansainvälistymisen näyttää tutkimuksessa yhä useammin tarkoittavan englanninkielistä julkaisutoimintaa ja nimenomaan julkaisemista lehdissä, joilla on niin sanottu *impact factor* -arvo. Tämä kehitys liittyy tietysti englanninkielisen voimistuneeseen asemaan tieteen kielenä ja samalla se korostaa angloamerikkalaisten lehtien ja kustantajien voimistuvaa asemaa ”kansainvälistymisen” määrittäjänä. Ongelma on se, että pahimmillaan myös tutkimuksen agendat rakentuvat hegemonisten tutkimusteemojen ehdoilla ja vahvojen tiedemaiden tutkimusteemat alkavat kiertää myös ”periferiasta” tulevien tutkijoiden teemoissa. Maantieteen piirissä käyty laaja keskustelu angloamerikkalaisesta hegemoniasta on liittynyt osaltaan juuri tähän kysymykseen (Paasi 2005, 2013, 2014).

Oulun yliopistossa maantiede sijaitsee luonnontieteellisessä tiedekunnassa ja tämä toimintaympäristö on korostanut voimakkaasti englanninkielisen julkaisemisen merkitystä. Kehitys on vain vahvistunut viime vuosien aikana. Ajatus korostui vahvasti myös juuri valmistuneen RAE-arvioinnin käynnistymisvaiheessa. Yliopiston ihmistieteilijöiden toivomukset siitä, että Thomsonin Web of science -tietokantojen rinnalla käytettäisiin myös Scopus- ja Publish or Perish -tietokantoja, kaikui ainakin alkuvaiheessa kuuroille korville. Myöhemmin Scopus nähtävästi otettiin arvioinnin välineeksi ihmistieteiden osalta.

Nykyinen tutkimuksen ohjaus- ja rahoitusmalli on perusteiltaan sellainen, että nuoren aloittelevan tutkijan on käytännössä päästävä tohtoriopiskelijan (entinen assistenttuuri) tehtävään, yliopistojen perustamien tutkijakoulujen opiskelijoiksi,

tai varttuneen tutkijan (professorin tai dosentin) hankkiman ulkopuolisen tutkimusrahoituksen piiriin. Myös opiskelijan itsensä hankkimat apurahat ovat tietysti yksi mahdollisuus päästä kiinni tutkimuksen syrjään. Koska tutkimusrahoituksesta käydään yhä suurempaa kilpailua (sen saamisen ollessa yksi tulostittari), on entistä tärkeämpää, että tutkimussuunnitelman lisäksi hakijat dokumentoivat CV:ssään ja julkaisuluetteloissaan ”kansainvälisyyttä”. Jatko-opiskelijat ovat yhä riippuvaisempia siitä, että ohjaajat ovat aktiivisia tutkijoita, joilla on ylipäättään mahdollisuus saada ulkopuolista rahoitusta.

Oulun yliopiston maantieteen laitoksessa ulkopuolista tutkimusrahaa on toistaiseksi saatu varsin hyvin, eli mahdollisuuksia päästä käsiksi jatko-opintoihin on nykyään enemmän kuin ennen. Rahoituksen saanti näyttää kuitenkin olevan aalto-omaista liikettä. Tutkintojen ja julkaisujen osalta laitos on menestynyt hyvin, mutta siitä huolimatta laitoksen saamat yliopiston rahoitusosuudet ovat olleet suhteellisesti pienempiä kuin aikaisemmin, koska koko yliopisto ei ole menestynyt valtakunnallisesti riittävän hyvin. Voimistuvan tutkimustuotannon vastapainona on tietysti se, että jo väitelleiden tutkijoiden työllistyminen yliopistomaailmaan on entistä tiukemmassa.

Yliopistojen uusi hallinnollinen asema

Maantiede-tieteenalan yksi keskeinen tunnus on Suomessa ollut jo toista sataa vuotta itsenäinen laitos. Monikaan suomalainen maantieteilijä tuskin osasi kuvitella vielä kymmenen vuotta sitten, että vuonna 2014 Suomessa on enää yksi itsenäinen maantieteen laitos, joka sijaitsee Oulun yliopistossa, ja että tieteenala on kaikissa muissa tapauksissa saatettu institutionaalisesti yhteen – ilmeisesti useimmiten pakkoavoliointi kautta – jonkin muun alan tai useiden alojen kanssa.

Monissa yliopistoissa on viime aikoina ylipäättään pyritty aktiivisesti rikkomaan laitusrakenne, ja kenties myös tieteenalojen identiteetti. Tämä on tapahtunut yhdistämällä laitoksia tai määrittelemällä esimerkiksi tutkimuksen arvioinnin lähtökohdaksi tutkijoiden vapaaehtoisesti muodostamat ”tutkimusyhteisöt” laitosten sijasta. Samaan tapaan kuin kokonaisten yliopistojen fuusioilla (esim. Aalto yliopisto ja Itä-Suomen yliopisto), näillä yliopistojen hallinnon läpi ajamalla uudistuksilla on pyritty lisäämään laitosten ”kilpailukykyä”, pääsemään ranking-listoille, säästämään resursseja ja kaikesta päätellen myös eriyttämään sekä terävöittämään tutkimustavoitteita ja korostamaan ryhmätyötä laboratoriotieteiden *big science* -mallin mukaisesti. Näin on menetelty

myös Oulun yliopistossa: laitoksia on yhdistelty ja siirretty tiedekunnista toiseen. Yliopiston RAE 2013 -arvioinnissa lähtökohtana olivat tutkimusyhteisöt, eivät enää laitokset, kuten edellisessä (v. 2007) arvioinnissa. Kaikkiaan 49 erikokoista eri aloja edustavaa tutkimusyhteisöä ilmoitettiin arvioitavaksi *Veni* (aloitus), *Vidi* (mahdollisuus läpimurtoihin) ja *Vici* (*cutting edge*) -kategorioihin.

Maantieteen perinteinen tieteenalaidentiteetti on ainakin osaltaan, alan monipuolisuudesta johtuen, perustunut laitosten olemassaoloon. Maantieteen osa-alueiden erikoistumisen ja eriytymisen tilanteessa laitos on ollut keskeinen tieteenalaa koossa pitävä voima. On vaikea sanoa, voisiko hallinnollinen rakenneuudistus ja tieteenalojen yhdistäminen johtaa hedelmälliseen yhteistyöhön tutkimuksessa tai opetuksessa. Tälleen ei ole olemassa esteitä myöskään tilanteessa, jossa laitokset ovat olemassa. Pahimmillaan uudistukset voivat kuitenkin johtaa alan identiteetin heikkenemiseen.

Oulun yliopiston maantieteen laitoksen säilyminen itsenäisenä on perustunut siihen, että laitos on menestynyt hyvin opetus- ja tutkimustuloksissa. Vartiainen (2005) mainitsevat ”huipputieteen” indikaattorit eli akatemiaprofessori ja RELATE -huippuyksikkö on molemmat saatu Oulun yliopiston maantieteen laitokseen vuoden 2007 RAE-arvioinnin jälkeen. Hyvä menestys arvioinneissa on mitä todennäköisimmin tärkeä tausta sille, että maantieteen laitos on saanut pysyä itsenäisenä. Yliopiston johto on huomannut, että luonnontieteellisen tiedekunnan mittakaavassa pienikin laitos voi olla tehokas ja tuottelias, jopa arvioituna sellaisilla saavutuksilla, joita ei ole suomalaisen maantieteeseen aikaisemmin saatu. Tätä linjaa tukee toivottavasti myös se, että laitoksen tutkijoiden osin tieteenalarajat ylittävät kolme tutkimusyhteisöä menestyivät hyvin vuoden RAE 2013 -arvioinnissa. Akatemian RELATE-huippuyksikön Oulun osuus (”RELATE-Oulu”) arvioitiin koko yliopiston tasolla yhdeksi neljästä parhaan arvion saaneesta Vici-kategorian ryhmästä, ja kaksi muuta laitokseen liittyvää ryhmää menestyivät hyvin aloittavien yhteisöjen ja tieteellisiin läpimurtoihin pyrkivien yhteisöjen kategorioissa.

Maantieteellisen tiedon yhteiskunnallinen relevanssi

Miten maantieteellinen osaaminen näkyy yhteiskunnassa? Voisiko se näkyä enemmän? Vastaukset näihin kysymyksiin riippuvat useasta asiasta. Ensiksi voidaan pohtia, miten tieteellinen tieto yleensä ”asemoidaan” yhteiskuntaan. Monien mielestä

uusi tieto ja sen tuotanto itsessään on kulttuurinen ja sivistyksellinen prosessi tai kontribuutio, jolla on yhteiskunnallista relevanssia. Kuten Sheppardin (2013) kommentit antavat olettaa, käsitykset akateemisen tiedon merkityksestä ja tiedolle asetetuista tavoitteista ovat muuttumassa. Tietoa arvotetaan yhä enemmän sen taloudellisen merkityksen kautta. Tämä voi nostaa maantieteen sovellutusten arvostusta.

On hyvä myös kysyä, mitä tarkoitetaan yhteiskunnalla: valtiota, paikallisvaltiota, yritystoimintaa ja elinkeinoelämää, kolmatta sektoria vai kansalaistoimintaa? Kaikilla niillä on erilaisia funktioita ja toisinaan ristiriitaisiakin tarpeita, ja kaikki tahot haluaisivat hyötyä tutkimuksesta. Tarvitaisiin kenties kriittistä pohdintaa siitä, mitä yhteiskunnallinen hyöty tai relevanssi ylipäättään on ja mitä se voisi olla maantieteen tapauksessa. Yliopistojen toimintaa kuvaava uusi kieli – ilmauksia ovat muun muassa akateeminen kapitalismi ja McUniversity – kertoo, että yliopistojen ja yhteiskunnan suhde on muuttunut. Tänä päivänä elinkeinoelämän ääni kuuluu varsin voimakkaasti tavoitteiden asettelussa. Näitä ääniä oli vahvasti ilmassa myös silloin kun 2000-luvun yliopistouudistusta valmisteltiin. Tänä päivänä elinkeinoelämän edustus näkyy selvästi ainakin joidenkin yliopistojen hallitusten kokoonpanoissa – muun muassa Oulun yliopistossa.

Vastaus riippuu myös siitä, mitä tarkoitetaan tiedolla. Perustutkimus, soveltava tutkimus ja kehittäminen näkyvät usein eri foorumeilla, joiden kautta tutkimuksen relevanssi osaltaan määrittyy. Kaikilla on kuitenkin oltava paikkansa maantieteellisessä tutkimuksessa.

SMS:n rooli tieteellisessä julkaisemisessa ja alan näkyvyyden edistämisessä

Suomen Maantieteellisen Seuran roolista julkaisu-toiminnassa on puhuttu jo kauan. *Fennia* on Seuran kansainvälinen näyteikkuna ja *Terran* tehtävänä on selkeästi olla kansallinen tieteellinen lehti. Molemmat SMS:n lehdet ovat tällä hetkellä Jufo-luokituksessa ykköstarolla. Ilmeisen kovan lobbaustyön tuloksena monet suomalaiset sosiaali-, yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden lehdet on nostettu kakkostasolle. Myös *Fennian* osalta noston pitäisi olla mahdollinen, koska lehdellä on pitkä historia, ulkomainen päätoimittaja, sekä aktiivisista tutkijoista muodostuva tieteellinen toimitusneuvosto. Lehti on myös kansainvälisesti näkyvä foorumi: sen artikkeleita on siteerattu runsaasti Thomsonin indeksoimissa ISI-lehdissä (Paasi 2013). Ongelmaksi voi muodostua se, että Jufo 2 -luokan lehtiä perataan entistä tiukemmalla seulalla.

Jos Thomson Reutersin luokittelemien lehtien arvostus jatkuu ja kenties vielä voimistuu, ilman ISI-statusta olevien sekä *Terran* että *Fennian* suuren haasteena on saada sivuilleen kirjoittajia. Kaikkien muiden pohjoismaiden ykköslehdet ovat nykyään kansainvälisten kustantajien julkaisemia ISI-julkaisuja. Luultavasti juuri tästä syystä ne vetävät puoleensa kirjoittajia myös ulkomailta ja alkavat löytää paikkaansa kansainvälisten julkaisujen kentässä. Koska useimmissa maissa painotetaan nykyään arvioinneissa ISI-julkaisuja, uusilehden lehdille on tarvetta (Paasi 2013).

ANSSI PAASI
Maantieteen laitos,
Oulun yliopisto